

Андрушко А.В.

Ужгородський національний університет

СУЧАСНИЙ СТАН І КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

У статті на підставі вивчення офіційних статистичних даних та матеріалів 300 кримінальних проваджень, розглянутих судами України за період з 2010 по 2019 рік, проаналізовано кількісно-якісні показники торгівлі людьми (ст. 149 КК України).

Встановлено, що за 2013 рік органами прокуратури обліковано 130 випадків торгівлі людьми, у 2014 зареєстровано 118, у 2015 – 110, у 2016 – 114, у 2017 – 340, у 2018 – 268, у 2019 році – 316 таких злочинів. Підкреслюється, що у загальній структурі злочинності досліджувані посягання, як і загалом злочини проти волі, честі та гідності особи, займають мізерну частку. З'ясовано, що серед злочинів проти волі, честі та гідності особи торгівля людьми – другий за поширеністю злочин (після незаконного позбавлення волі або викрадення людини).

Підкреслюється, що оцінити реальні масштаби торгівлі людьми на сході України нині навряд чи можливо, оскільки на непідконтрольних територіях не здійснюється жодного системного моніторингу, належним чином не працюють правоохоронні органи та правозахисні організації.

З'ясовано, що більшість зареєстрованих випадків торгівлі людьми припадає на ч. 2 ст. 149 КК України. Пов'язано це з тим, що вказане діяння здебільшого вчиняється за попередньою змовою групою осіб.

Підкреслюється, що результативність досудового розслідування кримінальних проваджень про торгівлю людьми є доволі низькою. Упродовж розглядуваного періоду з обвинувальним актом до суду направлялося лише кожне друге, а то й третє, відповідне провадження на рік.

Досліджено особливості територіальної поширеності торгівлі людьми в Україні. Найбільше таких посягань зафіксовано у м. Києві, Одеській, Харківській, Дніпропетровській та Київській областях, найменше – у Чернівецькій, Хмельницькій, Вінницькій, Запорізькій, Рівненській, Кіровоградській, Черкаській, Закарпатській, Івано-Франківській, Сумській, Херсонській, Житомирській областях.

Підкреслюється, що рівень латентності розглядуваного діяння є доволі високим. Проаналізовано причини латентності торгівлі людьми в Україні.

З'ясовано кількісні показники торгівлі людьми залежно від форми експлуатації людини. Встановлено, що сексуальна експлуатація – найпоширеніша мета торгівлі людьми в Україні. Друга за поширеністю форма експлуатації – експлуатація у формі примусової праці, на третьому місці – примусове втягнення у зайняття жебрацтвом.

Ключові слова: злочини проти волі, честі та гідності особи, торгівля людьми, криминологічна характеристика, кількісно-якісні показники злочинів.

Постановка проблеми. Напрацювання ефективних заходів запобігання торгівлі людьми навряд чи можливе без належного інформаційно-аналітичного забезпечення, що, зокрема, передбачає наявність у розпорядженні суб'єктів запобігання об'єктивної інформації про кількісно-якісні показники вказаного злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криминологічні аспекти торгівлі людьми розглядалися В.С. Батиргарєєвою, М.Г. Вербенським, В.В. Голіною, Б.М. Головкиним, Н.О. Гуторовою, Т.А. Денисовою, Г.П. Жаровською, В.О. Іващенко, К.Б. Левченко, О.В. Лисодєдом, О.В. Наден, А.М. Орлеаном, Ю.В. Раковською, Є.Д. Скули-

шем, Н.В. Сметаніною та іншими науковцями. Визнаючи вклад вказаних дослідників у вивчення феномену торгівлі людьми, зазначимо, що розглядуване посягання потребує систематичного криминологічного моніторингу, оскільки зазнає постійних змін.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі вивчення офіційних статистичних даних та матеріалів 300 кримінальних проваджень про торгівлю людьми, розглянутих судами України за період з 2010 по 2019 рік, проаналізувати кількісні та якісні показники торгівлі людьми в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За 2013 рік органами прокуратури обліковано

130 випадків торгівлі людьми, у 2014 зареєстровано 118, у 2015 – 110, у 2016 – 114, у 2017 – 340, у 2018 – 268, у 2019 році – 316 таких злочинів [1]. Найменша кількість вказаних посягань, таким чином, зареєстрована у 2015 році, найбільша – у 2017-му. Наведені статистичні дані дозволяють також стверджувати, що упродовж 2013–2016 рр. чисельність розглядуваних посягань залишалась майже незмінною. У наступні роки ситуація суттєво змінилася. При цьому динаміка аналізованих діянь мала хвилеподібний характер: різкий стрибок (+198,25%) відбувся у 2017 р., падіння (–21,18%) відповідного показника у 2018-му і нове зростання (+17,91%) у 2019 р. Майже трикратне збільшення у 2017 р. кількості зареєстрованих випадків торгівлі людьми В.С. Батиргарєєва слушно, на наш погляд, пояснювала тим, що цей рік МВС України був оголошений роком боротьби з торгівлею людьми і, як наслідок, це відобразилося на «гонитві» за показниками [2, с. 23]. Вочевидь, тенденція збереження зареєстрованих випадків торгівлі людьми на достатньо високому, порівняно з 2013–2016 рр., рівні пояснюється насамперед високим ступенем уваги, який приділяється вказаним діянням останніми роками. Утім, варто брати до уваги й інші фактори, серед яких – зумовлене перманентною економічною кризою прогресуюче зубожіння значної частини населення, що призводить до його віктимізації, вдосконалення навиків виявлення випадків торгівлі людьми тощо.

Аналізуючи наведені показники, варто мати на увазі, що статистичні дані за період з 2014 по 2019 р. не враховують кількості розглядуваних діянь, вчинюваних на окупованих територіях Криму та Донбасу. Зауважимо, що інформація про кількісно-якісні показники торгівлі людьми на вказаних територіях є дуже фрагментарною. Так, у березні 2017 р. заступник міністра закордонних справ України Сергій Кислиця під час відкритих дебатів Ради безпеки ООН в Нью-Йорку на тему: «Торгівля людьми в умовах конфліктів: примусова праця, рабство та інші аналогічні практики» заявив: «Три роки російської агресії проти України призвели до збільшення ризиків, пов'язаних з торгівлею людьми в Україні. Ми також бачимо численні випадки торгівлі людьми та примусової праці – і навіть рабства – в окремих районах Донецької і Луганської областей, які перебувають поза контролем українського уряду» [3]. Управління Верховного комісара ООН з прав людини, своєю чергою, акцентує увагу на пов'язаній з конфліктом сексуальній експлуатації жінок на Донбасі [4].

Вітчизняні дослідники висловлюють гіпотезу про співпрацю транснаціональних злочинних організацій із самопроголошеними «ДНР» і «ЛНР» щодо торгівлі людьми з метою вилучення органів для кримінальної трансплантації [5, с. 24]. Крім того, за даними експертів, війна на сході України призвела до появи нових для нашої держави, але відомих у світі форм торгівлі людьми. Йдеться про примусову працю у воєнних умовах, про примушування до участі у військових формуваннях, до ролі інформаторів та «людського щита», про використання дітей незаконними військовими формуваннями на окупованій території [6].

Разом із тим оцінити реальні масштаби торгівлі людьми на сході України нині навряд чи можливо, оскільки на непідконтрольних територіях не здійснюється жодного системного моніторингу, належним чином не працюють правоохоронні органи та правозахисні організації. У цих регіонах, зрозуміло, немає і належної підтримки жертв торгівлі людьми.

У ЗМІ та спеціальній літературі неодноразово зазначалося, що у зв'язку з війною на сході України та появою значної кількості внутрішньо переміщених осіб з'явилися серйозні загрози істотного зростання кількості жертв торгівлі людьми [6; 7, с. 188; 8]. Однак кількарічний моніторинг автором цих рядків відповідної ситуації дозволяє стверджувати, що різкого збільшення таких осіб з-поміж жертв торгівлі людьми останніми роками не відбулося¹. Аналіз емпіричної бази дійсно засвідчує, що починаючи з 2014 р. внутрішньо переміщені особи поповнили ряди жертв розглядуваного посягання, однак їх частка у загальній структурі жертв складає лише кілька відсотків. Водночас, на наш погляд, вказаний факт не заперечує того, що внутрішньо переміщені особи є категорією осіб, стосовно яких можна стверджувати про існування підвищених ризиків стати жертвою торгівлі людьми. Ці ризики зумовлені тим, що частина таких осіб перебуває у скрутному матеріальному становищі і їм доводиться погоджуватись на сумнівні пропозиції щодо працевлаштування, аби вижити в чужих для них містах. З іншого ж боку, слід мати на увазі, що проблема торгівлі людьми має глибоке соціально-економічне підґрунтя, незалежно від того, хто стає жертвою таких посягань. У зв'язку з цим погоджуємось з В.С. Батиргарєєвою, яка зазначає, що з початком війни на сході України у детерміна-

¹ Зауважимо, що вказане стосується не лише жертв даного злочину, а й тих, хто його вчиняє: у структурі осіб, засуджених за торгівлю людьми, внутрішньо переміщені особи складають мізерну частку.

Чисельність облікованих випадків торгівлі людьми (ст. 149 КК)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Всього за ст. 149 КК	130	118	110	114	340	268	316
Ч. 1 ст. 149 КК	27	14	16	19	23	20	25
Ч. 2 ст. 149 КК	87	92	73	88	272	206	171
Ч. 3 ст. 149 КК	16	12	21	7	45	42	120

Таким чином, більшість зареєстрованих випадків торгівлі людьми припадає на ч. 2 ст. 149 КК України. Пов'язано це з тим, що вказане діяння здебільшого вчиняється за попередньою змовою групою осіб. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, а також вироків, доступних в Єдиному державному реєстрі судових рішень, дозволяє стверджувати, що серед інших кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 149 КК, у правозастосовній практиці найчастіше трапляються вчинення даного злочину повторно, щодо кількох осіб та щодо неповнолітнього. Інші кваліфікуючі ознаки зустрічаються рідко.

Частка облікованих випадків торгівлі людьми, відповідальність за які передбачена ч. 3 ст. 149 КК України, протягом 2013–2018 рр. була порівняно незначною, не перевищуючи 10–20%. Однак у 2019 р. їх чисельність суттєво зросла, сягнувши 38% від загальної кількості зареєстрованих випадків торгівлі людьми в Україні. Аналіз емпіричної бази засвідчує, що у правозастосовній практиці найчастіше трапляються такі особливо кваліфікуючі ознаки, як вчинення торгівлі людьми організованою групою, а також вчинення даного діяння щодо малолітнього. Частка інших особливо кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України, є незначною.

Щодо облікованих випадків торгівлі людьми, відповідальність за яку передбачена ч. 1 ст. 149 КК України, то звертає на себе увагу той факт, що у 2013–2016 рр. їх щорічна чисельність перевищувала 10%, сягнувши максимуму у 2013 р. (20,8%). Однак у 2017–2019 рр. кількість відповідних випадків даного злочину зменшилась, не перевищуючи 7–8% від загальної кількості зареєстрованих випадків торгівлі людьми в Україні.

Наведені вище показники необхідно співвіднести з іншими даними, зокрема з чисельністю кримінальних проваджень про торгівлю людьми, які направлені до суду з обвинувальним актом (див. таблицю 2).

ційному комплексі торгівлі людьми не з'явилися нові причини, окрім традиційних соціально-економічних та особистісних [9, с. 70].

У загальній структурі злочинності торгівля людьми, як і загалом злочини проти волі, честі та гідності особи, займає мізерну частку. Так, протягом 2019 року органами прокуратури обліковано 444130 злочинів, з яких лише 924 – злочини проти волі, честі та гідності особи (0,2%). Як зазначалося, за вказаний рік зареєстровано 316 випадків торгівлі людьми, що складає 0,07% від усіх облікованих в Україні злочинів (34,2% у структурі злочинів проти волі, честі та гідності особи). Таким чином, попри надзвичайно велику увагу, яка приділяється проблемі торгівлі людьми в Україні, можемо констатувати, що питома вага цього злочину у загальній структурі злочинності є зовсім незначною. При цьому варто зауважити, що у ЗМІ (та й не тільки) під торгівлею людьми іноді мають на увазі й ті явища, які до неї мають доволі опосередковане відношення (наприклад, до жертв торгівлі людьми подеколи зараховують мало не всіх українських заробітчан). Має рацію В.С. Батиргареева, яка у зв'язку з цим підкреслює, що «за бажанням драматизувати наявну в країні ситуацію втрачаються об'єктивна оцінка й тверезий погляд на те, що ми називаємо сьогодні торгівлею людьми» [9, с. 68].

Серед злочинів проти волі, честі та гідності особи торгівля людьми – другий за поширеністю злочин (після незаконного позбавлення волі або викрадення людини). При цьому варто зазначити, що різниця у кількісних показниках незаконного позбавлення волі або викрадення людини та торгівлі людьми є доволі істотною. Так, за 2013 рік органами прокуратури обліковано 267 випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини, у 2014 зареєстровано 1925, у 2015 – 807, у 2016 – 536, у 2017 – 503, у 2018 – 558, у 2019 р. – 518 таких злочинів. Таким чином, у 2013 та 2018 рр. кількість зареєстрованих випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини перевищувала чисельність облікованих за цей рік випадків торгівлі людьми удвічі, у 2016 – майже вп'ятеро, у 2015 – у понад сім разів, а у 2014 – у понад шістьнадцять (!) разів. І лише в 2017 та 2019 рр. кількісна різниця між цими злочинами не була настільки разючою.

Варто також навести статистичні дані, які ілюструють чисельність облікованих випадків торгівлі людьми у розрізі трьох частин ст. 149 КК України, яка встановлює відповідальність за розглядуване діяння. Для зручності наведемо їх у таблиці 1:

Таблиця 2

**Чисельність кримінальних проваджень
про торгівлю людьми, які направлені до суду
з обвинувальним актом**

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Загалом за ст. 149 КК	58	55	59	45	97	106	150
Ч. 1 ст. 149 КК	6	3	5	6	4	4	6
Ч. 2 ст. 149 КК	48	46	40	37	69	90	68
Ч. 3 ст. 149 КК	4	6	14	2	24	12	76

Наведені дані засвідчують доволі низьку результативність досудового розслідування кримінальних проваджень про торгівлю людьми. Упродовж розглядуваного періоду з обвинувальним актом до суду направлялося лише кожне друге, а то й третє, відповідне провадження на рік. Ще гірша ситуація мала місце у 2017 р., тобто тоді, коли було зафіксовано рекордну чисельність розглядуваних посягань. Окреслений стан речей, на наш погляд, пояснюється насамперед об'єктивною складністю розслідування торгівлі людьми, недостатнім рівнем професіоналізму правоохоронних органів тощо.

Проаналізуємо також особливості територіальної поширеності розглядуваного злочину. Вивчення єдиних звітів про кримінальні правопорушення за 2013–2019 рр., доступних на сайтах прокуратур областей та м. Києва, дозволяє стверджувати, що найбільше таких посягань за вказаний період зафіксовано у м. Києві (363), Одеській (168), Харківській (165), Дніпропетровській (106) та Київській (75) областях, а найменше – у Чернівецькій (9), Хмельницькій (9), Вінницькій (11), Запорізькій (14), Рівненській (17), Кіровоградській (18), Черкаській (18), Закарпатській (20), Івано-Франківській (20), Сумській (20), Херсонській (22) та Житомирській (24) областях. Дещо більша кількість випадків торгівлі людьми облікована у Миколаївській (31), Волинській (34), Чернігівській (39) і Тернопільській (40) областях. Що стосується Донецької, Луганської, Львівської та Полтавської областей, то дані з них за вказаний період є неповними, а тому не дозволяють об'єктивно судити про ситуацію з цим злочином. Протягом 2018–2019 рр. прокуратурою Донецької області зареєстровано 25 випадків торгівлі людьми. За цей же період прокуратурою Полтавської області обліковано 5 розглядуваних злочинів. Упродовж 2016–2019 рр. прокуратурою Луганської області зареєстровано 17 випадків торгівлі людьми, тоді як прокуратурою Львівської

області за аналогічний період обліковано 26 таких злочинів.

У більшості областей спостерігаються доволі різкі коливання показників досліджуваного посягання. Так, наприклад, прокуратурою м. Києва у 2013 р. обліковано 7, у 2014 – 18 (+157%), у 2015 – 11 (–38,9%), у 2016 – 24 (+118%), у 2017 – 144 (+500%), у 2018 – 55 (–61,8%), у 2019 – 104 (+89,1%) випадки торгівлі людьми [10]. Своєю чергою, прокуратурою Миколаївської області у 2016 р. зареєстровано 0, у 2017 – 7 (+700%), у 2018 – 16 (+128,57%), а у 2019 р. – 5 (–68,75%) вказаних посягань [11]. В окремих областях спостерігається щорічне зростання кількості розглядуваних діянь. Приміром, прокуратурою Київської області у 2015 р. зареєстровано 1, у 2016 – 7 (+600%), у 2017 – 17 (+142,86%), у 2018 – 18 (+5,88%), а у 2019 р. – 26 (+44,4%) випадків торгівлі людьми [12]. Своєю чергою, прокуратурою Дніпропетровської області у 2017 р. зафіксовано 14, у 2018 – 17 (+21,43%), а у 2019 р. – 26 (+52,94%) вказаних злочинів [13]. Натомість в деяких областях останніми роками має місце зниження чисельності аналізованих посягань. Так, прокуратурою Чернігівської області у 2017 р. обліковано 11, у 2018 – 8 (–27,27%), а у 2019 р. – 6 (–25%) випадків торгівлі людьми [14]. Своєю чергою, прокуратурою Львівської області у 2017 р. зареєстровано 10, у 2018 – 7 (–30%), а у 2019 р. – 6 (–14,29%) таких злочинів [15].

Необхідно підкреслити, що наведені вище статистичні дані не враховують латентну частину випадків торгівлі людьми. Немає сумнівів у тому, що рівень латентності аналізованого діяння є високим. До такого висновку спонукають вивчення доступної емпіричної бази, опитування працівників правоохоронних органів та результати досліджень інших науковців. При цьому торгівлі людьми переважно притаманна природна латентність.

Важливим фактором латентності торгівлі людьми є інертність жертв розглядуваного злочину. При цьому, за нашими спостереженнями, чинники цієї інертності залежать від тієї чи іншої форми експлуатації людини. Так, у разі сексуальної експлуатації жертви часто не бажають звертатись до правоохоронних органів, оскільки соромляться визнати, що займалися проституцією, до того ж в абсолютній більшості випадків цілком добровільно. Варто також мати на увазі, що частина жертв даного злочину до цього часу певний час займалися проституцією в Україні. Крім того, має рацію В.С. Батиргарєєва, коли зазначає, що

навіть ті жінки, яких свого часу обманним шляхом було втягнуто до секс-бізнесу, згодом адаптуються до такої діяльності і нерідко повертаються в Україну зі зміненою психологією, вважаючи, що зайняття проституцією – цілком нормальна можливість заробити гроші. Трапляється, що після повернення на батьківщину вони знову прагнуть виїхати за кордон з відповідною метою, але вже самостійно (цей феномен отримав назву «друга хвиля») [9, с. 71]. Іноді такі жінки й самі намагаються вивезти інших жінок, оскільки мають необхідні знання про те, як краще пристосуватися до життя за кордоном, як і де знайти «нормальну» роботу, отримувати за неї непогані гроші та ін. Крім того, подеколи вони розраховують, що зможуть тепер працювати без посередників, самостійно підшукувати житло, оренду за яке легше сплачувати разом з компаньйонками [9, с. 71]. Разом з тим аналіз емпіричної бази засвідчує, що такі жінки здебільшого діють у змові із співучасниками з інших країн. Так, наприклад, Солом'янський районний суд м. Києва встановив, що Т., яка сама до цього тривалий час займалась проституцією в Туреччині, познайомила там із чоловіком на ім'я Сулейман, який запропонував їй підшукувати серед мешканок України дівчат для надання сексуальних послуг чоловікам в борделях Туреччини, пообіцявши, що сплачуватиме їй 200 доларів США за кожну підшукану нею дівчину, на що Т. погодилась [16].

Що стосується жертв торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації у формі примусової праці, то аналіз емпіричної бази засвідчує: потерпілі переймаються насамперед тим, як отримати зароблене, а не притягнути своїх кривдників до кримінальної відповідальності. Аналогічного висновку дійшли й деякі інші дослідники. Приміром, В.С. Батиргареева зауважує, що головною причиною викриття торговців людьми з боку потерпілих «дуже часто було банальне бажання цих потерпілих покарати посередників за неотримання обіцяного прибутку» [9, с. 71].

Інертність жертв торгівлі людьми, вчиненої з метою примусового втягнення у зайняття жебрацтвом, пов'язана, зокрема, з їхнім низьким рівнем освіти та правової свідомості, зловживанням алкоголем, відсутністю визначеного місця проживання, інвалідністю тощо. У матеріалах кримінальних проваджень трапляються відомості про те, що потерпілі від вказаного діяння не бажали звертатися до правоохоронних органів, до цього їх спонукали родичі, друзі чи й самі правоохоронці. Так, наприклад, один із потерпілих від роз-

глядуваного посягання під час судового засідання підкреслив, що «в міліцію він сам не бажав звертатися, працівники міліції самі до нього додому приїхали й сказали, щоб він написав заяву» [17]. Аналіз емпіричної бази засвідчує, що абсолютна більшість жертв цього злочину, так само як і жертв трудової експлуатації, переймається не покаранням своїх кривдників, а, в кращому разі, відшкодуванням завданої їм шкоди. Нерідко ж, отримавши певну компенсацію ще на етапі досудового розслідування, потерпілі заявляють, що не мають жодних претензій до винних, просять суд не притягати останніх до кримінальної відповідальності.

Необхідно брати до уваги й інші фактори латентності торгівлі людьми. Проведене дослідження засвідчує, що деякі потерпілі не заявляють у правоохоронні органи про те, що стали жертвою торгівлі людьми, оскільки не вірять, що правоохоронці зможуть їм допомогти (тим більше, якщо стали жертвою експлуатації за кордоном), іноді ж побоюються реалізації висловлених стосовно них погроз, якщо повідомлять комусь про те, що стали жертвою даного злочину. Так, наприклад, Жашківський районний суд Черкаської області встановив, що неповнолітня, яку шляхом обману завербував і кілька місяців примушував працювати у своєму домогосподарстві чоловік ромської національності, протягом місяця не зверталася до міліції, побоюючись фізичної розправи з його боку. Врешті до правоохоронних органів з цього приводу звернувся батько потерпілої [18].

Одним із важливих факторів латентності торгівлі людьми є те, що жертви розглядуваного злочину нерідко потрапляють до чужої країни, мови та місцевих особливостей якої не знають. Стан справ ще більше ускладнюється, якщо особа перебуває в певній державі нелегально (зазначимо, що у жертв, як правило, забирають паспорти) або ж якщо зайняття проституцією у цій країні є кримінально караним. Зауважимо також, що в матеріалах кримінальних проваджень трапляється інформація про жертв, які опинившись у ситуації торгівлі людьми, зуміли повідомити про це правоохоронні органи, однак ті були інертними і не реагували належним чином. Приміром, Синельниківський міськрайонний суд Дніпропетровської області встановив, що дві жертви сексуальної експлуатації при першій же нагоді розповіли свою історію московській міліції, однак у відділенні їм «відповіли, що допомогти нічим не можуть» [19]. У цьому контексті варто додати, що розглядуваний незаконний бізнес подеколи працює під

прикриттям працівників правоохоронних органів, інформація про що також зустрічається в матеріалах проаналізованих кримінальних проваджень [див., наприклад: 20].

Аналіз емпіричної бази засвідчує, що до кримінальної відповідальності притягаються переважно ті особи (як правило, вербувальники і перевізники), яких затримали при спробі перетину державного кордону з жертвами даного злочину (тобто ще до початку їх експлуатації). Інформацію про факт вчинення розглядуваного злочину правоохоронцям вдавалося отримувати з різних джерел, в тому числі й від самих потерпілих, окремі з яких вчасно засумнівалися в «чистоті» зробленої їм пропозиції і заявили до правоохоронних органів. При цьому в ряді таких випадків в ході досудового розслідування вдавалося встановити цілу низку попередніх фактів торгівлі людьми, вчинених такими особами. Вказаний факт, на наш погляд, теж опосередковано свідчить про значний рівень латентності розглядуваного посягання.

Здійснене нами дослідження засвідчує, що частина випадків торгівлі людьми органами досудового розслідування та судами помилково кваліфікується за іншими статтями КК України (зокрема, за ст.ст. 169, 302 та 303), що також відображається на статистичних показниках розглядуваного діяння.

На наш погляд, латентність торгівлі людьми залежить від тієї чи іншої форми експлуатації людини. Так, маємо всі підстави стверджувати, що найнижчий рівень латентності характерний для торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками. Аналіз емпіричної бази засвідчує, що такі випадки здебільшого розкриваються доволі швидко (як правило, завдяки позиції небайдужих, котрі звернулися до правоохоронних органів після того, як їм запропонували придбати дитину). Зрозуміло також, що довго приховувати факт відсутності дитини батькам складно.

Питання про те, якій формі експлуатації людини притаманний найвищий рівень латентності, є доволі складним. Так, наприклад, Я.І. Гілінський вказує, що однією з найбільш латентних є торгівля людьми з метою експлуатації у формі вилучення органів [21, с. 249]. Утім, на наш погляд, для такого висновку немає достатніх підстав. Більше того, видається, що рівень латентності торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації у формі вилучення органів, є нижчим, аніж, скажімо, торгівлі людьми, вчиненої з метою сексуальної чи трудової експлуатації. На нашу думку, пов'язано це з рядом обставин: складністю

операцій з трансплантації органів, які неможливо провести у першій-ліпшій лікарні, труднощами у підборі сумісних донорів (так, в проаналізованих провадженнях зафіксовано випадки, коли в результаті обстеження потенційного донора було зроблено висновок, що орган не підходить для трансплантації конкретному пацієнту; більше того, окремим реципієнтам не прижилася пересаджена їм нирка, тобто здійснена трансплантація не досягла своєї мети) тощо.

Статистичні дані Генеральної прокуратури України не містять інформації про кількісні показники торгівлі людьми залежно від форми експлуатації людини. Такі відомості можна отримати із статистики, що її веде представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. Протягом останнього десятиліття МОМ фіксує зміну кількісних показників сексуальної і трудової експлуатації. Так, якщо у 2009 році кількість зареєстрованих МОМ випадків сексуальної експлуатації становила 51%, а трудової – 44%, то в 2018-му ситуація змінилася кардинально: 7% становила сексуальна експлуатація, 86% – трудова. При цьому частка інших форм експлуатації людини незмінно залишається незначною [22].

Разом з тим здійснене нами дослідження не підтверджує вказаної тенденції. Аналіз доступної емпіричної бази (матеріалів 300 кримінальних проваджень, розглянутих судами України за період з 2010 по 2019 рік) засвідчує, що абсолютним лідером залишається торгівля людьми, вчинювана з метою сексуальної експлуатації (234 провадження). Друга за поширеністю форма експлуатації людини серед тих, на які законодавець вказує в ч. 1 примітки до ст. 149 КК України, – експлуатація у формі примусової праці (20 проваджень). На третьому місці – примусове втягнення у зайняття жебрацтвом (19 проваджень). Серед згаданих у вказаній примітці до ст. 149 КК України форм експлуатації, з метою яких вчиняється розглядуваний злочин, у судовій практиці трапляються поодинокі випадки використання в порнобізнесі (3 провадження) та вилучення органів (4 провадження). Жодного випадку торгівлі людьми, вчиненої з іншою метою експлуатації людини, нами не виявлено, що, зрозуміло, не означає відсутності таких випадків в об'єктивній дійсності.

Таким чином, сексуальна експлуатація – найпоширеніша мета торгівлі людьми в Україні. Варто при цьому наголосити на двох моментах. По-перше, вказаний факт залишався незмінним упродовж всього зазначеного вище періоду. По-друге, звертає на себе увагу різниця кількісна

різниця між двома найпоширенішими формами експлуатації (чисельність випадків сексуальної експлуатації перевищує 80%, тоді як кількість фактів експлуатації у формі примусової праці не сягає й 10%). Зазначимо також, що кількісна різниця між зафіксованими фактами експлуатації у формі примусової праці та у формі примусового втягнення у зайняття жебрацтвом є мінімальною: 20 і 19 проваджень відповідно.

Окремі дослідники стверджують, що «нерідко постраждали від торгівлі людьми піддаються змішаній експлуатації – зазвичай трудовій та сексуальній, однак можуть траплятися й інші комбінації» [7, с. 188]. Разом з тим здійснений автором цих рядків аналіз емпіричної бази не підтверджує такого. Лише в одному вивченому випадку мало місце поєднання сексуальної експлуатації людини та використання її в порнобізнесі. Що стосується сексуальної і трудової експлуатації, то вони не перетиналися жодного разу. У зв'язку з цим можна впевнено стверджувати про існування в осіб, котрі займаються цим видом кримінального бізнесу, чіткої «спеціалізації» у тій чи іншій формі експлуатації.

Варто зауважити, що торгівля людьми вчиняється не лише з метою експлуатації людини. Так, серед проаналізованих автором кримінальних проваджень про торгівлю людьми 26 стосувалися торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, при цьому 20 з них не були пов'язані з метою їх експлуатації (дітей купували задля подальшого їх усиновлення чи удочеріння). Таким чином, майже кожен десятий випадок торгівлі людьми в Україні – торгівля батьками своїми дітьми.

Здійснений аналіз емпіричної бази дозволяє виокремити низку тенденцій у вчиненні розгляданого посягання, що мають місце останніми роками. По-перше, суттєво змінилися методи вербування потенційних жертв. Якщо раніше для цього активно використовувались шлюбні, модельні і туристичні агентства, агенції, які пропонували роботу чи навчання за кордоном [7, с. 187; 23, с. 170–171; 24, с. 38–39; 25, с. 45], то нині можна сміливо твердити, що подібні шляхи вербування стали поодинокими. Натомість можна стверджувати, що з широким розповсюдженням інтернету для вербування потенційних жертв дедалі більше використовуються його можливості. Йдеться не лише про спеціальні сайти, де розміщуються сумнівного характеру повідомлення про прийом на роботу танцівниць, масажисток, офіціанток тощо. Інтернет значно спростив комунікацію не тільки між вербувальниками та жертвами торгівлі людьми, а й між співучасниками даного

злочину. Аналіз кримінальних проваджень засвідчує, що нині з цією метою активно використовуються програми Skype, Viber, WhatsApp, соціальні мережі. По-друге, запровадження у 2017 р. безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом, з одного боку, спростило процедуру перетину державного кордону, з іншого ж, як відомо, посилення протидії торгівлі людьми було однією з умов вказаної лібералізації. До того ж безвізовий режим не означає відміну державних кордонів, а передбачає їх перетин за умови наявності біометричного паспорта. У зв'язку з цим навряд чи існують підстави для висновку про суттєве зростання загроз погіршення ситуації із торгівлею людьми в Україні. У той же час цілком зрозуміло, що завдяки згаданій лібералізації окремі елементи процесу торгівлі людьми (йдеться передовсім про відсутність необхідності оформлення шенгенських віз) спростилися. Однак стосується це винятково тих країн, з якими Україна має безвізовий режим. По-третє, якщо раніше завербованих жертв торгівлі людьми до місця призначення здебільшого супроводжували перевізники (зазвичай цю функцію виконували вербувальники), то останнім часом завербованих з метою експлуатації осіб все частіше готують до того, що до місця призначення вони поїдуть чи полетять самостійно. Зрозуміло, що це унеможливило затримання перевізників при перетині ними державного кордону України. По-четверте, дещо змінюється коло країн призначення жертв торгівлі людьми. Якщо раніше країнами призначення для сексуальної експлуатації були держави Західної Європи, а також Російська Федерація, Туреччина, Кіпр, Ліван, Ізраїль та ОАЕ, то нині зростає кількість тих, кого з метою сексуальної експлуатації вербують в нові країни, які раніше не фігурували в цьому списку (йдеться насамперед про Китай, а також (в поодиноких випадках) про Південну Корею, Шрі-Ланку, Індію, Індонезію, Мексику та Казахстан). Щодо трудової експлуатації, то вивчення емпіричної бази засвідчує, що жертв торгівлі людьми, вчиненої з вказаною метою, експлуатують переважно на території України та в Росії. Водночас варто зауважити, що війна на сході України призвела до істотного зменшення кількості бажаючих працювати в Російській Федерації [26]. Вочевидь, у підсумку це не може не позначитись на кількості жертв торгівлі людьми у цій країні.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно підкреслити, що успішне запобігання торгівлі людьми в Україні можливе лише за умови врахування проаналізованих вище показників.

Список літератури:

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2019 рр. / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>
2. Батиргарєєва В.С. Щодо сучасних рис явища торгівлі людьми в Україні та особливостей його запобігання. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: матеріали II Міжнародного наук.-практ. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 16-17 березня 2018 р.)*. Івано-Франківськ, 2018. С. 21–25.
3. У МЗС розповіли про численні випадки торгівлі людьми і рабства на окупованих територіях Донбасу. *УНІАН*. 15 березня 2017 р. URL: <https://www.unian.ua/society/1825462-u-mzs-rozprovili-pro-chislenni-vipadki-torgivli-lyudmi-i-rabstva-na-okupovanih-teritoriyah-donbasu.html>
4. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні. 14 березня 2014 р. – 31 січня 2017 р. / Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportCRSV_UA.pdf
5. Головкін Б.М. Торгівля органами людини: українські реалії. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 21–26.
6. Доброта В. Окупація Донбасу породила появу нових форм торгівлі людьми. *ГЛАВКОМ*. 6 грудня 2016 р. URL: <https://glavcom.ua/interviews/okupaciya-donbasu-porodila-poyavu-novih-form-torgivli-lyudmi-386519.html>
7. Сметаніна Н.В., Манагарова Є.С. Кримінологічна характеристика злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми в умовах гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 186–190.
8. Стадник Г. Переселенці – серед потенційних жертв торговців людьми. *Deutsche Welle*. 10 квітня 2015 р. URL: <http://www.dw.com/uk>
9. Батиргарєєва В.С. Торгівля людьми в Україні: погляд із сьогодення. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 68–77.
10. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2019 рр. / Прокуратура м. Києва. URL: https://kyiv.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=113697&libid=
11. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2016–2019 рр. / Прокуратура Миколаївської обл. URL: https://myk.gp.gov.ua/ua/statnik.html?dir_id=112789&libid=101034
12. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2015–2019 рр. / Прокуратура Київської обл. URL: https://kobl.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=114000&libid=
13. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2017–2019 рр. / Прокуратура Дніпропетровської обл. URL: https://dnipr.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=111414
14. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2017–2019 рр. / Прокуратура Чернігівської обл. URL: https://chrg.gp.gov.ua/ua/stat_infoc.html
15. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2017–2019 рр. / Прокуратура Львівської обл. URL: https://lviv.gp.gov.ua/ua/lvdoc.html?_m=publications&_t=cat&id=117068
16. Архів Солом'янського районного суду м. Києва за 2010 рік. Справа № 1-837/10.
17. Архів Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської обл. за 2011 рік. Справа № 1-50/11.
18. Архів Жашківського районного суду Черкаської обл. за 2014 рік. Справа № 2304/2043/12.
19. Архів Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. за 2011 рік. Справа № 1-305/11.
20. Вирок Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим від 10 вересня 2012 р. (справа № 121/8038/12)/Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25940750>
21. Гилинский Я.И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2009. 504 с.
22. Протидія торгівлі людьми в Україні. Статистика МОМ станом на 31 грудня 2018 р. / Програма протидії торгівлі людьми. Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. URL: <http://stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/IOM%20VoT%20Statistics%20UkDecember2018%20-%20fin.pdf>
23. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність: монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. 356 с.
24. Діяльність органів внутрішніх справ по запобіганню торгівлі людьми: навч. посібник / за ред. акад. О.М. Бандурки. Харків : Вид-во НУВС, 2001. 244 с.
25. Іващенко В.О. Торгівля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби). Монографія. Київ : Атіка, 2004. 112 с.
26. Українських заробітчан в Росії стало на третину менше, – дослідження. *Еспресо*. 11 лютого 2020 р. URL: https://espreso.tv/news/2020/02/11/ukrayinskykh_zarobitchan_v_rosiyi_stalo_na_tretynu_menshe_doslidzhennya

Andrushko A.V. CURRENT STATE AND KEY TRENDS OF HUMAN TRAFFICKING IN UKRAINE

The article analyzes quantitative and qualitative indicators of human trafficking in Ukraine based on the study of official statistics and materials of 300 criminal proceedings reviewed by the courts of Ukraine for the period from 2010 to 2019.

It was established that in 2013, 130 cases of human trafficking were registered by prosecutor's offices, in 2014 there were 118 cases registered, in 2015 – 110, in 2016 – 114, in 2017 – 340, in 2018 – 268, in 2019 – 316 cases. It is emphasized that in the general structure of crime the investigated assaults, as well as crimes against freedom, honor and dignity of a person in general, occupy a negligible share. It has been found that human trafficking is the second most prevalent crime (after unlawful imprisonment or kidnapping) among crimes against freedom, honor and dignity.

It is underlined that it is hardly possible to assess the real scale of human trafficking in the east of Ukraine, since no systematic monitoring is carried out in the uncontrolled territories, and law enforcement and human rights organizations are not functioning properly there.

It is found that most of the registered cases of human trafficking fall under Part 2 of Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine. This is due to the fact that the said act is mostly committed by prior agreement of a group of persons.

It is emphasized that the effectiveness of the pre-trial investigation of criminal proceedings on human trafficking is quite low. During the period under review, only every second, or even third, relevant proceeding was sent to the court of indictment annually.

The territorial prevalence of human trafficking in Ukraine is investigated. Most of such encroachments were recorded in Kyiv, Odesa, Kharkiv, Dnipropetrovsk and Kyiv regions, the least in Chernivtsi, Khmelnytskyi, Vinnytsia, Zaporizhia, Rivne, Kirovograd, Cherkasy, Transcarpathian, Ivano-Frankivsk, Sumy, Kherson and Zhytomyr regions.

It is emphasized that the latency level of the action in question is quite high. The reasons for the latency of trafficking in human beings in Ukraine are analyzed.

Quantitative indicators of human trafficking have been determined, depending on the form of human exploitation. Sexual exploitation has been found to be the most common target for human trafficking in Ukraine. The second most prevalent form of exploitation is exploitation in the form of forced labor, and the third one – forced involvement in begging.

Key words: *crimes against freedom, honor and dignity of a person, human trafficking, criminological characteristics, quantitative and qualitative indicators of crimes.*